

نقش و جایگاه آموزش معماری در کتاب مطالعات اجتماعی مقطع ابتدایی، بر تفهیم بیشتر دانش آموزان

از محیط پیرامون

خسرو پورجوان

پژوهشگر دکترا معماری - مدرس و مدیر گروه دانشکده فنی انقلاب اسلامی

pourjavan@tvu.ac.ir

چکیده:

یکی از موضوعات بسیار مهم و عمده در حوزه معماری درباره شیوه آموزش معماری به کودکان می‌باشد. کودکان از اهمیت ویژه‌ای در میان گروه‌های انسانی برخوردارند و بزرگترین ثروت هر کشور محسوب می‌شوند، تردیدی وجود ندارد که سرمایه‌گذاری در راه رفاه، تعلیم و تربیت آنان از سرمایه‌گذاری در هر موضوع دیگری سودمندتر است. نگاه به آینده به خصوص برای دانش‌آموزان امروزی که زندگی و حرفه‌شان در آینده، از دوران ابتدایی شکل می‌گیرد، بسیار حائز اهمیت است. توجه به امر آموزش هنر و معماری به دانش‌آموزان می‌تواند راهگشایی تلقی گردد. در کتب درسی کودکان سعی شده است تا نگاه آنان را از مقاطع پایین تحصیلی و با کتابهای درسی جدید که پس از سند تحول بنیادین در نظام آموزش و پرورش تدوین شده تغییر داده و با استفاده از کتب جدید، از پتانسیل‌های بیشتری برای آموزش کودکان استفاده نمایند. یکی از کتابهای مهمی که سعی دارد ارتباط بیشتری میان دانش‌آموزان و محیط پیرامون نشان برقرار نمایند، کتاب *مطالعات اجتماعی* می‌باشد. یکی از اهداف کتاب مطالعات اجتماعی که در اهداف کتاب ذکر شده، اعتلا و معرفی فرهنگ گذشتگان و معرفی معماری، هنر، فضا و مکان به دانش‌آموزان است. این پژوهش در نظر دارد با توجه به اهداف کتاب فوق به چگونگی و میزان موفقیت آن را مورد بررسی قرار بدهد و اینکه سبک‌های معماری ایرانی-اسلامی در کتاب‌های مطالعات اجتماعی در مقطع ابتدای چگونه معرفی شده‌اند، تاریخ معماری ایران در این کتب چگونه ارائه شده است. آیا این کتاب توانسته است از بناهای یادمانی در معرفی معماری، فرهنگ و شهرها به کودکان بهره‌بردارد. آیا به حفظ، نگهداری و احترام به آثار تاریخی توجهی شده است. این پژوهش بر پایه یک تحقیق توسعه‌ای شکل گرفته است. تحقیقات توسعه‌ای در واقع شبیه به تحقیقات کاربردی هستند و برخی آنها را از انواع پژوهش‌های کاربردی می‌دانند. هدف این پژوهش، با نگاهی به آینده، مطالعه و تهیه گزارشی و ارائه طرحی، برای حل مسئله آموزش معماری به کودکان و دانش‌آموزان با توجه مفاهیم خلاقیت و ارتباط بیشتر کودکان با معماری گذشتگان می‌باشد. لذا در این پژوهش ابتدا موقعیت، شرایط و وضع موجود در کتاب مطالعات اجتماعی مقطع ابتدایی در خصوص آموزش معماری به کودک با توجه به تصاویر و مطالب ارائه شده مورد بررسی قرار گرفته و سپس، بر اساس یافته‌های پژوهش توسعه‌ای، برنامه یا طرحی برای رفع معضلات و نواقض ارائه می‌گردد. این تحقیق بیشتر به دنبال آن است که مشخص کند چگونه وضع موجود در کتب تألیفی جدید بهبود می‌یابد، به طور کلی هدف این تحقیق در راستای بهبود شرایط، روش‌ها یا ساختارهای آموزش معماری در کتب مطالعات اجتماعی در ایران است. جهت جمع‌آوری اطلاعات در این پژوهش، از شیوه ترکیبی شامل: میدانی (پرسش نامه)، مطالعات اسنادی و کتابخانه‌ای استفاده شده است. در این روش با مقایسه و تطبیق پدیده‌های نظری مطروحه پیرامون هر مسئله و تجزیه و تحلیل کمی اطلاعات جمع‌آوری شده از طریق پرسش نامه به دو شیوه توصیفی و استنباطی، جمع‌بندی و نتیجه‌گیری لازم ارائه شده است.

واژگان کلیدی: مطالعات اجتماعی، آموزش معماری به کودکان، محیط پیرامون.

۱- مقدمه:

نظام آموزشی ایران پس از انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ دستخوش تغییرات فراوانی شده است. بطوری که چهار دوره تغییرات در کتابهای درسی دانش‌آموزان دیده می‌شود. اولین دوره تغییرات در کتب درسی بعد از وقوع انقلاب فرهنگی در سال ۱۳۶۰^۱ می‌باشد. دومین دوره در سال ۱۳۶۸ و همزمان با تغییرات در قانون اساسی انجام می‌شود. سومین تغییرات اساسی در کتابهای درسی سال ۱۳۸۱ با توجه به نیازهای جامعه به تغییرات در کتب درسی دانش‌آموزان تغییر کرد. در سال ۱۳۸۹ به دنبال تغییرات بنیادین در ساختار نظام آموزشی کشور چهارمین تغییرات اساسی به وقوع می‌پیوندد که این دوره به نام "سند تحول در نظام آموزشی کشور" نام گذاری می‌شود. تا قبل از این سند مقطع ابتدایی ۵ ساله تعریف شده بود و پس از این سند، نظام آموزشی به ۳-۳-۶ تغییر کرده و مقطع ابتدایی شش ساله شد. (مصاحبه حضوری نویسنده با کارشناس سند تحول)

کتاب‌های درسی نیز با توجه به تغییرات و پیشرفت جامعه و توسعه آگاهی دانش‌آموزان و نیاز بیشتر آنان به شناخت پیرامونشان دستخوش تغییرات بنیادینی شد، بطوری که در تدوین مطالب و تصاویر این کتب از فارغ‌التحصیلان جوان دانشگاه‌های مختلف استفاده شده است. البته یک نکته قابل تامل وجود دارد که با اینکه تلاش فراوان شده است تا این تغییرات به سود نظام آموزشی کشور بشود، اما به اقوام و فرهنگ‌های مختلف در کشور توجه زیادی نشده است و بیشتر مطالب و تصاویر کتب از مطالب مرتبط با مرکز کشور (تهران) می‌باشد. نکته دیگر تدوین‌گران کتب درسی عموماً از یک گروه تخصصی می‌باشند و جهت گردآوری کتب و تصاویر مربوطه از گروه‌ها و تخصص‌های مختلف استفاده نشده است.

یکی از کتابهای مقطع ابتدایی که همواره بعد از انقلاب اسلامی در صدد توسعه دانش، دانش‌آموزان مطالبی را ارائه داده است *تعلیمات اجتماعی* می‌باشد. این کتاب در سه مقطع اشاره شده در بالا در سالهای سوم، چهارم و پنجم ابتدایی ارائه می‌شد و پس سند تحول نام کتاب به *مطالعات اجتماعی* تغییر یافت که در این دوره در کلاسهای سوم، چهارم، پنجم و ششم ارائه می‌شود.

مطالعات اجتماعی یکی از حوزه‌های مهم یادگیری می‌باشد که از انسان و تعامل او با محیط‌های گوناگون در زمان‌های مختلف (حال، گذشته و آینده) و جنبه‌های گوناگون این تعامل (سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، محیطی، هنری و...) بحث می‌کند. به همین دلیل این حوزه، مفاهیم رشته‌های متعدد و مختلفی چون تاریخ، معماری، جغرافیا، مدنی، اقتصاد، علوم سیاسی، حقوق، مردم‌شناسی و نظایر آن را در بر می‌گیرد.

برنامه درسی *مطالعات اجتماعی* به منظور سازماندهی تلفیقی محتوا، از پنج حوزه موضوعی انتخاب شده است:

۱- فضا و مکان ۲- زمان، تداوم و تغییر ۳- فرهنگ و هویت ۴- نظام اجتماعی ۵- منابع و فعالیت‌های اقتصادی.

هدف غایی *مطالعات اجتماعی* تربیت افرادی آگاه و توانمند در زندگی فردی و اجتماعی، پای بند به اخلاق و ارزش‌ها و علاقه‌مند به ایران و هویت معماری اسلامی- ایرانی است. (مطالعات اجتماعی سال پنجم ابتدایی، ۱۳۹۰ ص ۱) این کتاب می‌تواند، دانش‌آموزان را به محیط پیرامون خود نزدیک نماید. این مهم در صورتی محقق می‌شود که مطالب و تصاویر آن بنا به نیاز روز جامعه و آموزش صحیح دانش‌آموزان ارائه شود. یکی از هدف‌هایی آموزش این کتاب که بر آن نیز تأکید شده، شناخت دانش‌آموزان به هویت معماری اسلامی- ایرانی می‌باشد. در خصوص سعی شده ابعاد مختلف و چگونگی استفاده از ظرفیت‌های موجود برای تحقق این امر مورد بررسی قرار

^۱- تمامی سالهای ارائه شده در مقاله به هجری شمسی می‌باشد.

گیرد. یکی از موارد تاثیرگذار در یادگیری ارائه مطالب منسجم و تصاویر درست و منطقی به دانش‌آموزان می‌باشد. دانش‌آموزان در کتاب مطالعات اجتماعی خود می‌توانند با فرهنگ و تمدن شهر، منطقه، کشور خود و دیگر کشورها آشنا شوند. یکی از راه‌هایی که می‌تواند در این راه کمک شایانی نماید، استفاده از هنر و معماری در کتاب‌ها می‌باشد. شناخت دانش‌آموزان با معماری گذشته گان خود و همچنین ارتباط دانش معماری با پیشرفت و توسعه جوامع گذشته سبب می‌شود اولاً تمدن گذشتگان و زحمات آنان برای پیشرفت کشورشان بازگو شود، ثانیاً دانش‌آموزان که آینده سازان جامعه هستند با توجه به شناخت گذشته به دنبال ساخت آینده‌ای ایده آل برای خود و دیگران باشند.

۲- بیان مساله:

امر آموزش از اهمیت خاصی برخوردار است و امروزه آموزش همراه با تصویر که همان سواد بصری است می‌باشد و این گونه سرعت انتقال آموزش را سریع‌تر می‌شود. امروزه با گسترش آموزش در جهان و تخصصی شدن آموزش‌ها و رشته‌ها، رشد و پیشرفت شاخصه‌های علم و هنر، می‌توان مدعی شد که موضوع استفاده از آموزش معماری به کودکان در کتاب‌های آموزشی، می‌تواند زمینه رشد بیشتر کودک را فراهم آورد. همچنین استفاده از متخصصین این فن نیز بسیار ضروری است. ارائه مطالب مرتبط و پیوسته و معرفی معماری گذشتگان و همچنین ارتباط مطالب بین متن و تصویر در کتابها به ترتیب زمان وقوع باعث توجه بیشتر مخاطب می‌گردد. هرچه پیوند و سلسله ارائه مطالب بهتر باشد، دانش‌آموزان پیشرفت و افت در دوره ای متوالی را بهتر فرا می‌آموزند.

یکی از هدف‌های کتاب مطالعات اجتماعی، آشنایی دانش‌آموزان با معماری گذشته ایران می‌باشد که در این راه از مطالب و تصاویر مرتبط با معماری گذشته ایران در کتب سوم تا ششم ابتدایی استفاده نموده است و سعی شده تا با استفاده از این مطالب و تصاویر، فرهنگ و هویت اسلامی-ایرانی را گسترش بدهد. لازم به ذکر است در نخستین گام باید گفت که ای کاش به جای واژه معماری اسلامی-ایرانی، واژه ایرانی-اسلامی به برده می‌شد. چه بسا تمدن هفت هزار ساله ایران در این راه بر هیچ کس پوشیده نیست.

در بررسی کتب به دنبال آن هستیم که آیا گردآورندگان مطالب و تصاویر این کتب توانسته‌اند، معماری ایران را با سلسله مراتب زمانی ارائه نمایند، اساساً چرا دانش‌آموزان باید با معماری گذشته خود آشنا شوند. آیا دیدن بناها و معماری گذشته‌گان به دانش‌آموزان تأکید شده است. آیا تصاویر استفاده شده در معماری گویا می‌باشد. آیا گردآورندگان مطالب توانسته اند واژه آموزش غیر مستقیم یا تصویری را عملی نمایند. آیا مطالعه این کتب مشوقی برای مطالعه بیشتر دانش‌آموزان می‌شود. ضرورت شناخت دانش‌آموزان از معماری ایرانی-اسلامی چیست. آیا آموزش معماری از مقطع دبستان و آشنایی دانش‌آموزان با معماری گذشته گان سبب پیشرفت آنان می‌شود. آیا در معرفی معماری گذشته به بناهای یادبود یا معرفی مشاهیر شاخص پرداخته شده است. در این پژوهش سعی شده با بررسی مطالب و تصاویر مرتبط با سوالات کتب درسی سال‌های سوم تا ششم ابتدایی درس مطالعات اجتماعی به سوالات مطرح شده پاسخ داده شود و در برخی موارد نمونه صحیح و کامل تری از مطالب مرتبط ارائه شده است.

۳- ضرورت تحقیق:

یکی از رویکردهای اصلی در آموزش رویکرد کودک - محور است که **ویکتور لوان فلد**^۲ پایه‌گذار آن است، بیان دارد که اساساً دریافت کودکان از تصاویر و هنر متفاوت از بزرگسالان است و پروسه فرآیند کودک عبارت است از تفکر، احساسات و دریافت واکنش کودک به محیط. کودکان برای درک بهتر تصاویر هنری از حواس پنجگانه بهره می‌برند. کودک در ۷ تا ۹ سالگی برای درک بهتر هنر

از اشکال و سمبل‌هایی استفاده می‌کند و در سن ۹ تا ۱۲ سالگی به جزئیات اهمیت بسیاری می‌دهند. طبق گفته فلد کودکان در این سنین ارتباط بسیار زیادی با مقوله هنر برقرار می‌نمایند. (گودالیوس، ۱۳۹۰) پس در می‌یابیم آموزش به کودکان و دانش‌آموزان از همان مقطع ابتدایی و هفت سالگی آغاز می‌شود. و ضروری است که بگذاریم کودکانمان خود با مطالب و تصاویر ارتباط برقرار کنند و نتیجه‌گیری کنند. وظیفه اصلی ما همانا ارائه کامل و صحیح مطالب و تصاویر می‌باشد.

یکی از نکات بسیار ویژه در کودکان بحث خلاقیت دانش‌آموزان در دوران کودکی می‌باشد. خلاقیت کودک در این مرحله باید توسط کتابهای سودمند شکوفا بشود. عوامل مؤثر بر خلاقیت به دو دسته تقسیم می‌شوند: ۱- عوامل فردی یا درونی ۲- عوامل بیرونی یا محیطی. عوامل درونی آن دسته از عواملی است که از ویژگی‌های فردی و شخصیت سرچشمه می‌گیرد مانند: هوش، ساختار شخصیتی فرد، وراثت، خودپندار مثبت یا منفی، توانایی‌های شناختی و مهارت‌های حرکتی. عوامل بیرونی مربوط به موقعیت‌های فرد در ارتباط با دیگران و محیط است شامل: خانواده، تعلیم و تربیت، فضای فیزیکی، ساختار آموزشی و عوامل اجتماعی و اقتصادی می‌باشد. (عظمتی، ۱۳۸۶) ساختار آموزشی و عوامل اجتماعی از عوامل مهم در شکوفایی خلاقیت در کودکان می‌باشد.

این پژوهش ابتدا به اهمیت آموزش صحیح معماری در کتب مطالعات اجتماعی مقطع ابتدایی به عنوان یکی از مؤثرترین کتب دوران تحصیل می‌پردازد. ضروری است جهت توسعه دانش و آگاهی دانش‌آموزان از تصاویر و مطالب مرتبط استفاده شود. همچنین به جهت شناخت بهتر دانش‌آموزان، ارائه سلسله مراتب مطالب معماری به لحاظ زمانی رعایت شود. ارتقای کیفیت آموزش در مقطع ابتدایی می‌تواند زمینه رشد خلاقیت کودکان را در این مقطع به دنبال داشته باشد. همچنین موجب می‌گردد، حتی اگر دانش‌آموز در رشته هنر یا معماری نیز تحصیل نکند، این فرصت را یافته تا با تأثیر معماری و هنر را در ادوار گذشته آشنا شود.

۴- فرضیه اصلی پژوهش:

فرضیه اصلی پژوهش به دنبال آن است که با توجه به تأثیر پذیری بسیار کودکان در سنین ۷ تا ۱۲ سالگی در مقطع ابتدایی، کتاب مطالعات اجتماعی با بهره‌بری از حوزه آموزش معماری و با استفاده از مطالب و تصاویر صحیح توانسته، دانش کودکان در حال تحصیل این مقطع را در افزایش بدهد. و زمینه رشد و خلاقیت کودک را برای مقاطع تحصیلی دیگر فراهم نماید. مهمتر از همه توانسته به معماری شهرها اعم از بناهای یادمانی، سبک‌های معماری ایرانی-اسلامی، ادوار تاریخی گذشته‌گان، سبک‌های خانه‌سازی در گذشته به لحاظ زندگی اجتماعی مردم و معرفی آداب و رسوم زندگی ایرانیان قدیم بپردازد. بدین منظور ابتدا مطالب و تصاویر استفاده شده مرتبط با آموزش معماری در کتب مطالعات اجتماعی مورد بررسی قرار می‌گیرد و سعی می‌شود پاسخی برای سوالات مطرح شده بیابیم.

۵- مبانی پژوهش:

تصاویر مرتبط با معماری در کتب مطالعات اجتماعی مقطع ابتدایی مورد ارزیابی قرار گرفته است و بطور کلی موضوعات مرتبط با آموزش معماری معماری در این پژوهش شامل یازده بخش می‌شود که بطور جداگانه به کدام پرداخته می‌شود و در برخی موارد نمونه‌ای صحیح از کاربرد تصاویر و مطالب ارائه شود.

الف) نگاهی به معرفی معماری ایران پیش از اسلام:

بخشی از مطالب کتاب حاوی ارائه مطالبی درباره پیدایش تمدن‌های بزرگ در ایران می‌باشد. چگونگی شکل‌گیری شهرها، یکجانشینی و تصاویر اولیه شهرهای نخستین و در ادامه تمدن ایلام، چغازنبیل، هگمتانه و تخت جمشید را همراه با تصاویری از

کشفیات مربوط به این آثار ارائه شده است. در کتاب چهارم درسی به نام سفری به شهر باستانی کرمانشاه وجود دارد، با اینکه درباره طاق بستان مطالب و تصاویری وجود دارد اما نامی از بیستون و آثار تاریخی آن برده نشده است. مطالب و تصاویر بکار رفته شده در کتاب مطالعات اجتماعی سلسله مراتب زمانی را رعایت نموده است. چگونگی شکل‌گیری این تمدن‌ها و ورود قوم آریایی به کشور نیز همراه مطالب و تصاویری نشان داده شده است. در بخشی از مطالب دانش‌آموزان با موزه‌ها آشنا می‌شوند. یکی از نکاتی که در کتاب مطالعات اجتماعی به آن اشاره نشده عدم معرفی موزه‌های ایران و همچنین عدم محافظت از میراث ملی کشورمان است. متأسفانه بسیاری از آثار تاریخی کشور بدلیل نگهداری غلط در حال نابودی می‌باشند. به عنوان مثال هگمتانه به عنوان نخستین پایتخت در جهان شناخته می‌شود و امروزه بدلیل کاوش‌های اخیر و نگهداری نامناسب بعد از کاوش، بر اثر عوامل جوی و انسانی در حال نابودی است. موضوع حفظ و نگهداری از آثار تاریخی و میراث گذشته‌گان در کتاب دیده نمی‌شود. چه بسیار آسیب‌هایی هستند که می‌توانیم با آگاهی رسانی از آنها جلوگیری کنیم. بطور کلی می‌توان به کودکان سه نکته اساسی را در این بخش آموخت، شناخت آثار تاریخی، تأثیر معماری بر گسترش تمدن‌ها، حفظ و نگهداری از آثار، که به این موارد اشاره ای نشده است.

تصویر یک: جفازنبیل (مطالعات اجتماعی پایه چهارم، ص ۳۹)

تصویر دو: تپه هگمتانه (مطالعات اجتماعی پایه چهارم، ص ۴۶)

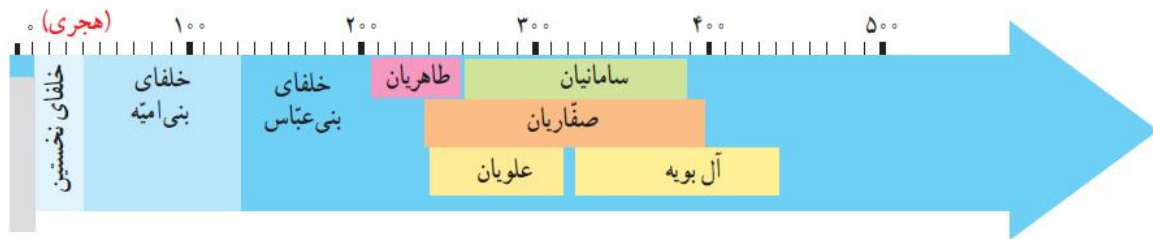
یکی دیگر از مشکلات کتاب مطالعات اجتماعی عدم معرفی تصاویر موجود در کتاب می‌باشد. با اینکه تصاویر بکار رفته در کتب مرتبط با موضوع مطالب می‌باشد، ولی بیشتر تصاویر فاقد عنوان می‌باشند.

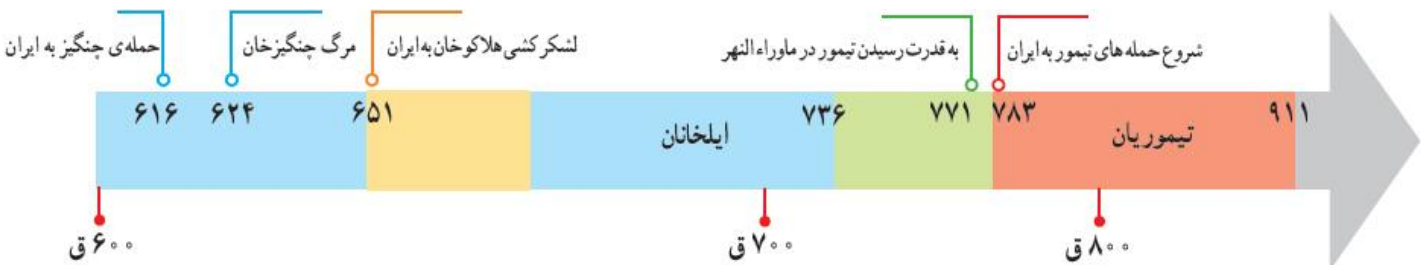
تصویر سه: نمودار چگونگی شکل گیری تمدنهای قبل از اسلام (مطالعات اجتماعی پایه چهارم، ص ۴۶)

ب: معرفی معماری دوره اسلامی در ایران:

در کتب مطالعات اجتماعی به دو دوره معماری ایران پس از اسلام اشاره شده است. کتاب پنجم ابتدایی اشاره‌ای گذرا به حکومت‌های پیش از حمله مغول و گاه‌ا اشاره‌ای به قلمرو و تک بناهای آن دوران دارد. در حالی که در قبل از حمله مغول اتفاقات بسیاری به لحاظ معماری در کشور ایران بوقوع پیوست. دوران پس از حمله مغول و ویرانی‌ها و حاکمان آن دوره به همراه تصاویری از بناهای این دوره در کتاب دیده می‌شود. نکته قابل توجه در همه این دوره‌ها پیشرفت یا افول حاکمان بوده که یکی از نکات ویژه در آن دوران توجه بسیار ویژه حاکمان به معماری بوده است. حاکمان در همه دوره‌ها سعی داشتند که با استفاده از بناهای منحصر به فرد یادمانی را به نام خود به ثبت برسانند. این موارد در کتاب مطالعات اجتماعی در نظر گرفته نشده است.

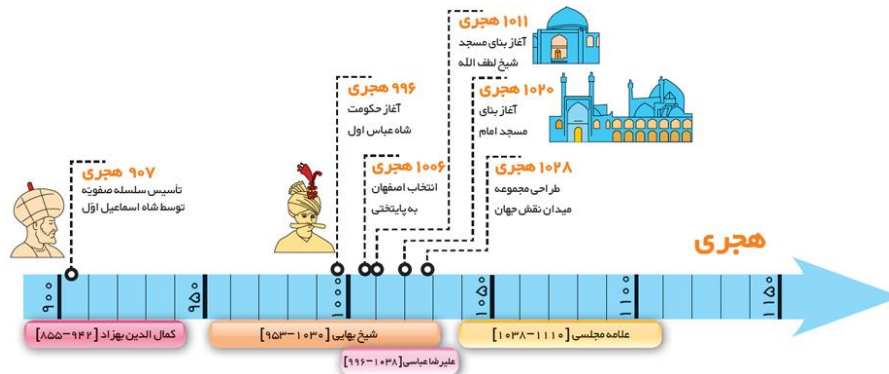

تصویر چهار: نمودار حکومت‌های پس از اسلام در ایران (مطالعات اجتماعی پایه پنجم، ص ۱۰۶)

تصویر پنج: حکومت‌های بعد از حمله مغول به ایران (مطالعات اجتماعی پایه پنجم، ص ۱۰۹)

در کتاب سال ششم درسی به نام سفری به اصفهان و معرفی معماری این شهر را مشاهده می‌کنیم. نویسندگان کتب مطالعات اجتماعی سعی کرده‌اند اوضاع کشور را فقط در این دوره بسیار شکوفا و شاخص معرفی نمایند. در بخشی از مطالب اشاره شده است که این اتفاقات پس از تغییر مذهب رسمی کشور به شیعه حادث می‌شود (مطالعات اجتماعی پایه ششم، ص ۶۴) یک نکته قابل تامل است و آن اینکه پیوستگی در ارائه آثار تاریخی کشور در کتاب‌های اجتماعی دیده نمی‌شود. بر هیچ کس پوشیده نیست که شکل‌گیری و پیشرفت حکومت‌های گذشته‌گان همگی تحت تأثیر پیشرفت معماری در آن دوره حادث می‌شد. به دنبال این پیشرفت‌ها، فرهنگ‌ها، زندگی اجتماعی، بزرگان علم و دین و ... نیز دچار تحول می‌شدند. پس می‌توان با معرفی معماری هر دوره هرچند در مقیاس فهم دانش‌آموزان، این نکته را یادآور شد رابطه مستقیمی بین پیشرفت حکومت‌ها با توسعه معماری در آن دوره وجود دارد.

تصویر شش: نمودار دوران صفویان (مطالعات اجتماعی پایه ششم، ص ۶۴)

تصویر هفت: میدان نقش جهان (مطالعات اجتماعی پایه ششم، ص ۵۹)

یکی دیگر از نکاتی که قابل توجه است عدم توجه به معماری دوران پس از صفویان می‌باشد. نویسندگان کتاب می‌توانستند در اشاره‌ای به معماری دورانی همچون زندیان، قاجاریه، پهلوی اول و دوم و دوران پس از انقلاب داشته باشند. همچنین توجه به شهرهای شاخص و مهمی همچون کاشان، تبریز، قزوین، یزد و اشاره به تأثیر این شهرها در گسترش روابط اجتماعی، گامی بلند را برای درک بهتر دانش‌آموزان به همراه داشت.

ج) تصاویر مرتبط با نماهای معماری در کتب مطالعات اجتماعی:

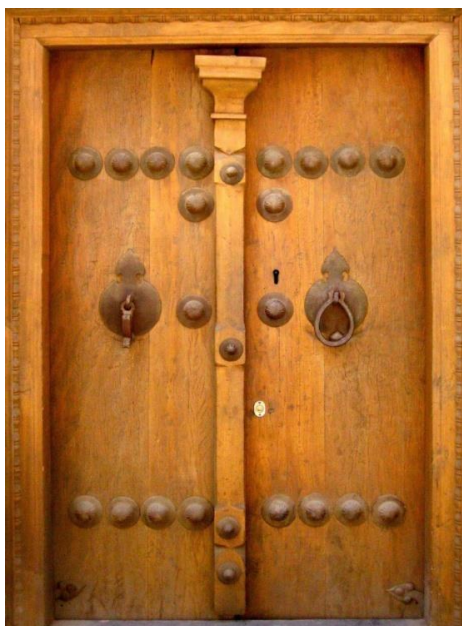
در تصویری از تاب پایه سوم جهت معرفی معماری ورودی خانه تصویری از درب منزلی ارائه شده است. نمای این خانه از سنگ مرمر و یک پیش ورودی بسیار نامناسب دارد. حال به جای این تصویر می‌توان تصویری از خانه با معماری بسیار زیبای ایرانی را ارائه داد. به عنوان مثال ورودی خانه‌های قدیم ایرانی دارای سکو هایی برای استراحت و ملاقات‌های کوتاه یا همان تعاملات اجتماعی بود. در حالی که تصویر فوق هم به لحاظ عناصر معماری و هم به لحاظ نمای ارائه شده بهیچ وجه مناسب نیست.

تصویر هشت: ورودی خانه (مطالعات اجتماعی پایه سوم، ص ۴۳)

در معماری ایرانی بسیار عناصر شاخصی جهت ورودی وجود داشت. ویژگی ارائه این گونه مطالب و تصاویر معرفی ساده معماری دوره‌های مختلف به دانش‌آموزان می‌باشد. از مهمترین این عناصر می‌توان به موارد زیر اشاره و به مطالب ساده را کتاب اضافه نمود.

۱- **کوبه زنانه و مردانه:** در زمان‌های قدیم که از زنگ خبری نبود، درب‌های ورودی خانه‌های قدیمی دارای دو لنگه بود و بر روی هر لنگه یک کوبه قرار داشت. شخصی که قصد ورود به خانه را داشت با به صدا درآوردن کوبه‌ی مخصوص خود جنسیت خود را اعلام می‌کرد. کوبه‌های حلقه‌ای که صدای زیری داشتند مخصوص زنان و کوبه‌های چکشی با صدای بم مخصوص مردان بودند.

تصویر نه: درب قدیمی، نگارنده

۲- **آستانه:** در پایین چهارچوب درب‌های ورودی خانه برآمدگی کوچکی وجود دارد که نقش مرز بین فضای بیرونی و درونی را مشخص می‌کند. به هنگام بارش باران همین آستانه سدی برای ورود آب به خانه بوده است. در دوره‌های مختلف تاریخی

آستانه ی در دارای اهمیت و ارزش خاصی شده است. به عنوان مثال در دوره‌ای از تاریخ کسی حق نداشت بر روی آستانه‌ی در پا بگذارد. حتی در دوران صفویه بوسیدن آستانه عالی قاپو امری کاملاً معمول بود و تنبیهات خاصی برای فرد خاطی در نظر گرفته می‌شد.

۳- **سردر ورودی:** معماران ایرانی با یک هلال تزئینی جلوه ی خاصی به ورودی خانه می‌دادند. سردر ورودی علاوه بر نقش تزئینی معمولاً به عنوان مانعی برای ریزش برف در زمستان و تابش مستقیم آفتاب در تابستان بوده اند. سردر ورودی به کاشی‌هایی با عبارات مذهبی مزین بوده است تا افراد به هنگام ورود و خروج از زیر آیات قرآنی یا روایات و عبارات دینی عبور کنند.

۴- **درگاه:** فضای کوچکی در ورودی خانه‌های ایرانی وجود دارد که در ورودی را در بر گرفته است. دو طرف درگاه به دیوار محدود می‌شود و چهارچوب در، در آن قرار می‌گیرد. درگاه دارای یک طاق قوسی شکل یا افقی است که به آن نعل درگاه می‌گویند.

تصویر ده: درگاه دوره قاجاریه، نگارنده

۵- **هشتی:** هشتی یا کریاس فضایی سرپوشیده است که در میان کوچه و حیاط خانه ساخته می‌شود. در برخی خانه‌ها بلافاصله بعد از درگاه وارد هشتی می‌شویم و در برخی دیگر راهرو یا دهلیزی را برای رسیدن به آن پشت سر می‌گذاریم. در خانه‌های مجلل‌تر، هشتی ورودی خدمه، اعضای خانه و مهمان‌ها را از هم جدا می‌کرد. (پیرنیا، ۱۳۸۳)

تصویری گنگ و مبهم از درب ورودی مدرسه ای ارائه شده است. این تصویر جهت معرفی درسی به نام مدرسه ما می‌باشد، که در تصویر فوق شیشه‌های رفلکس نمایان است، معماری معرفی شده در تصویر فوق می‌تواند نشانه‌های از معماری و پنجره‌های رنگی در معماری ایران باشد، که متأسفانه توجهی به این موضوع نشده است.

تصویر یازده: ورودی مدرسه (مطالعات اجتماعی پایه سوم، ص ۵۵)

مدارس در ایران با توجه به اقلیم های مختلف در ایران در چهار دسته کلی ساخته می‌شوند، به اختصار و به زبان ساده می‌توان به معرفی آنها پردازیم. این چهار مدارس عبارت اند از:

۱- **مدرسه در سواحل جنوبی دریای خزر:** مدارس در سواحل جنوبی دریای خزر مانند مساجد، اکثراً به صورت حیاط مرکزی و درون‌گرا ساخته می‌شوند.

۲- **مدرسه در سواحل جنوبی کشور:** در سواحل جنوبی کشور نیز مدارس و یا مدارس مساجد از نظر شکل کالبدی و نوع مصالح همانند مساجد می‌باشند و همان تمهیداتی که جهت فراهم نمودن شرایط آسایش برای مساجد انجام می‌شوند.

۳- **مدرسه در نواحی کوهستانی و مرتفع:** در مناطق کوهستانی و مرتفع فلات، مدارس عمدتاً به صورت حیاط مرکزی‌اند.

۴- **مدرسه در دشتهای فلات:** بارزترین خصوصیت کالبدی مدارس، همانند مساجد در دشتهای فلات، وجود حیاط مرکزی-بخصوص حیاط مرکزی چهار ایوانی- است. (قبادیان، ۱۳۹۳)

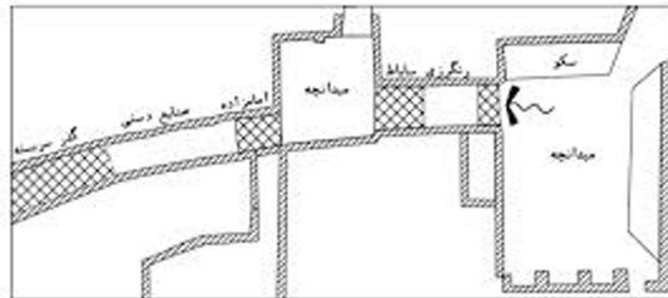
د) تصاویر مرتبط با محلات و میادین در کتب مطالعات اجتماعی:

محلات و میادین از گذشته تا به امروز بخش جدا نشدنی از معماری ایران می‌باشد. امروزه با اینکه محلات دستخوش تغییرات فراوانی شده است و همچنان سعی شده مواردی همچون شوراییاری محلات و نام‌های اصیل محلات را زنده نگه دارند. در کتب مورد بررسی در چند مورد معرفی محلات با مطالب و تصاویر مشاهده می‌شود. بسی جای تأسف است که در ارائه مطالب و تصاویر به هويت محلات توجهی نشده و ارائه تصویری فاقد نظم و هارمونی همگی نشان از عدم توجه به این امر می‌باشد. در بخشی از معرفی محلات تصاویری از فعالیت‌های درون محله‌ها همچون بانک، سوپرمارکت، نانوائی، دکه روزنامه فروشی، لباس فروشی و خشک‌شویی ارائه شده است. تصاویر این فعالیت‌ها فاقد هرگونه کیفیتی می‌باشد. امروزه محلات با مبلمان شهری در هم آمیخته شده است.

تصویر دوازده: معرفی محله (مطالعات اجتماعی پایه چهارم، ص ۱)

می‌توان از تصاویر بهتری برای معرفی محلات استفاده نمود و هویت محلات در گذشته که بخشی از زندگی مردم بود و محل انجام کارهای گروهی بین همسایگان و کودکان بود را به تصویر کشید. همچنین در این بخش با معرفی بازی های بومی محلی که امروزه هیچ نشانی از آنها مشاهده نمی‌شود را زنده کرد و کودکان را تشویق به کارهای گروهی درون محله ای نمود. این خود یکی از عوامل مهم اتحاد در بین افراد ساکن در محلات می‌شود.

تصویر سیزده: قرارگیری نشانه‌ها و عناصر محله‌ای برای پیوستگی فضایی در گذشته تصویر چهارده: معرفی میدان شهری (فردوسی تهران) (مطالعات اجتماعی پایه چهارم، ص ۲۰)

می‌توان با جایگزینی مناسب تصویری از محلات و فعالیت‌های درون محله‌ای، فرهنگ روابط دوستانه و عاطفی موجود در محلات را به دانش‌آموزان معرفی نماییم. ناگفته نماند با توجه به گستردگی کشور ایران و وجود فرهنگ‌های بسیار در شهرها و محلات لازم است. حتی کتب درسی نیز به صورت غیر متمرکز انتشار یابد. نظام آموزشی کشور ایران نظامی متمرکز است و تمامی دانش‌آموزان از شمال تا جنوب و از غرب تا شرق و با هر فرهنگ و زبانی ناگزیر هستند، کتب یکسان را در تمام مقاطع تحصیلی مطالعه نمایند. که این خود معضل بزرگی است که در سند تحول ۱۳۸۹ نیز به رفع آن پرداخته نشده است. البته برای رفع این نقص مشکلات فراوانی پیش روی تدوین‌گران می‌باشد ولی می‌شود با ارایه یک ضمیمه یا مطالعه آزاد، فرهنگ هر منطقه‌ای در خصوص موضوع مشخص در کتاب مطالعات اجتماعی آن منطقه گنجانید، در عین حال که کتاب واحدی را نیز ارائه می‌شود.

ح) استفاده از پلان در کتب مطالعات اجتماعی:

پلان بخشی از معماری می‌باشد. فضاهای ساخته شده دارای پلانی مشخص هستند. امروزه حوزه اطلاعات دانش‌آموزان بالاتر رفته است. برخی از تصاویر استفاده شده از پلان‌ها در کتب مطالعات اجتماعی آنچنان گویا نیستند و تصاویر بهتری را می‌توان جایگزین این تصاویر نمود. در برخی از موارد هم پلان همراه با تصویری از پرسپکتیو ارائه شده که بسیار گویا و مناسب‌تر می‌باشد.

تصویر پانزده: نمونه‌ای از یک پلان مدرسه (مطالعات اجتماعی پایه سوم، ص ۶۱) تصویر شانزده: پلان میدان نقش جهان (مطالعات اجتماعی پایه ششم، ص ۶۰)

ر) معرفی خانه:

در معرفی خانه‌ها در کتاب سوم مطالعات اجتماعی، تصاویری آورده شده که به دسته‌های زیر تقسیم می‌شوند:

۱- خانه‌های حیاط‌دار ۲- ساختمان‌های چند طبقه آپارتمانی ۳- خانه‌های روستائی ۴- خانه‌های زندگی عشایری (چادرها) ۵- خانه‌های مناطق پرباران با سقف شیب‌دار ۶- خانه‌های مناطق گرمسیر گنبدی شکل. این تصاویر با اینکه به دانش‌آموزان کمک می‌نمایند تا با اقلیم و فرهنگ‌های مختلف آشنا شوند، ولی ذکر نشده که چرا این گونه خانه‌ها برای این مناطق کاربرد دارند، و همچنین می‌توان گریزی به مشکلات امروزی در شکل خانه‌ها زد و با مطالب و تصاویری مرتبط، به عدم توجه به ساخت خانه‌ها در اقلیم و فرهنگ‌های

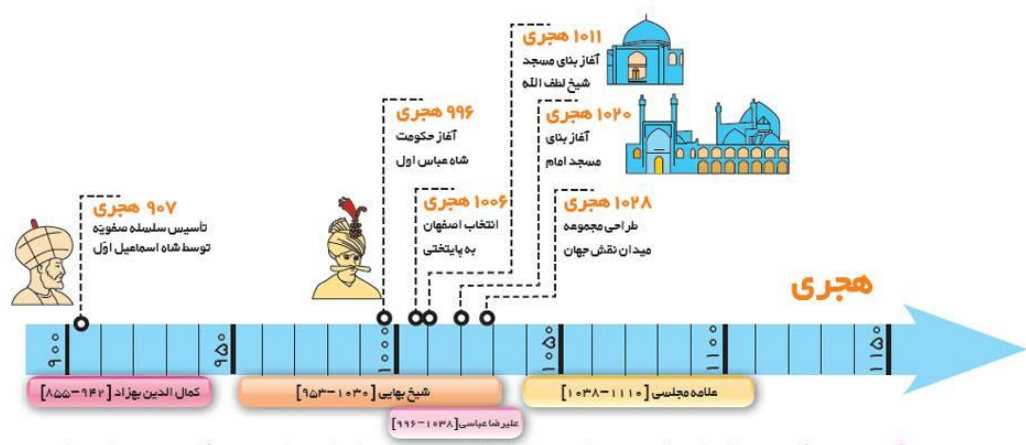
خاص آن منطقه، اشاره و بروز مشکلاتی همچون ناسازگاری اقلیمی، مشکلات فرهنگی (فرهنگ آپارتمان نشینی در برخی مناطق) اشاره نمود.

(ز) نشانه های محلی:

از گذشته محلات و شهرها دارای نشانه های شاخص به نام بناهای یادبود یا آرامگاه‌هایی از اساطیر، بزرگان شعر و ادب و دینی بودند، که عموماً آن شهر با آن بنا یا آرامگاه به عموم معرفی می‌شود. بسیار خوب است که دانش‌آموزان با این مقوله آشنا شوند. در واقع هم با بزرگان علمی و دینی شهرها آشنا می‌شوند و هم نمادهای شهرهای مختلف را با خاطر می‌سپارند. پس از بررسی کتب مطالعات اجتماعی متأسفانه فقط در کتاب پنجم تصاویری کوچک و گنگ از این یادمانها مشاهده می‌شود. در فصل پنجم کتاب پنجم ابتدایی عنوان ایران بعد از اسلام سعی شده به اتفاقات مهمی همچون قلمرو حکومت‌های تشکیل شده بعد اسلام و نام سلسله حکمرانی پرداخته شود. همچنین اشاره‌ای کوتاه به بزرگان دینی، علم و ادب نیز شده است.

تصویر هفده: مقبره امیر اسماعیل سامانی (مطالعات اجتماعی پایه پنجم، ص ۱۰۰) تصویر هجده: پلان برج طغرل (مطالعات اجتماعی پایه پنجم، ص ۹۷)

تصویر نوزده: نمودار معرفی دروه صفویان (مطالعات اجتماعی پایه ششم، ص ۶۳)

ل) معرفی مساجد، مقابر و اماکن مقدس به عنوان عنصری شاخص در معماری شهری:

بطور کلی در معرفی پیشینه مساجد و چگونگی شکل‌گیری آنها مطلبی موجود نیست. فقط تصاویری از مساجد در دوره‌های مختلف وجود دارد. کاش در بخشی از یک کتاب به معرفی این عنصر مهم و تأثیر گذار در معماری اشاره می‌شد و دانش‌آموزان را با انواع مساجد و چگونگی شکل‌گیری مساجد آشنا می‌نمودند.

تصویر بیست: مسجد شیخ لطف اله و امام اصفهان (مطالعات اجتماعی پایه ششم، ص ۶۳)

در برخی از دروس اشاره ای به اماکن مقدس مسلمانان شده است، که مطالب و تصاویر این بخشها و اشاره به وقایع مهمی همچون عاشورا ارائه تصاویری در این خصوص تا حدودی نیاز دانش‌آموزان را مرتفع می‌نماید.

تصویر بیست و یک: بارگاه امام علی (مطالعات اجتماعی پایه پنجم، ص ۶۰) تصویر بیست و دو: مکه مکرمه (مطالعات اجتماعی پایه ششم، ص ۴۶)

با توجه به اینکه مسجد در بین مسلمانان دارای جایگاه ویژه ای است می‌توانیم مطالبی را به کتب مطالعات اجتماعی اضافه نماییم تا دانش‌آموزان با توجه به خلاقیت خود برای شناخت بهتر مساجد اقدام نمایند. مسجد نیایشگاه و محل گردهمایی مسلمانان است.

مسجد قدمتی به اندازه خود اسلام دارد. اولین مسجد با ورود محمد، پیامبر اسلام به مدینه در عربستان سعودی پایه‌گذاری شد. مساجد مهم ترین بناهای معماری ایران پس از اسلام هستند. شاخص ترین و پیشرفته ترین بناهای هر دوره معماری ایران پس از ورود اسلام را می‌توان در مساجد پیدا نمود. اهمیت مسجد در ایران نشانه‌ای از پذیرش و اقبال مردم ایران نسبت به دین اسلام است. چرا که در دور افتاده ترین نقاط ایران نیز مساجد مهم ترین بناهای بافت اطراف خود بوده‌اند که با هزینه مردم بنا می‌شدند. اولین نمونه‌های معماری اسلامی ایران شهر خراسان است، که به صورت مساجد بصورت "شبستانی" یا "چهل ستونی" ساخته شده‌اند. (پیرنیا، ۱۳۸۳) "در ایران اسلامی با مساجد شبستانی، یک ایوانی، دو ایوانی، چهار ایوانی و ترکیب گنبد خانه با ایوان اصلی روبرو هستیم" (ابوذری ۱۳۸۰: ۱۱۷) عناصر اصلی مساجد عبارتند از: سردر، آستانه، گنبد، بارو، گلدسته، صحن یا میانسرا، حرم، محراب، رواق، شبستان.

ه) پیوند معماری ایران با کشورهای همسایه:

در کتاب پنجم مطالعات اجتماعی به معرفی کشورهای همسایه ایران پرداخته شده است. این کشورها شامل آذربایجان، ارمنستان، ترکمنستان، عراق، افغانستان، پاکستان و ترکیه را هر کدام با تصویری شاخص از معماری آن کشورها معرفی نموده است. نکته قابل تأمل این است جهت معرفی هر کشوری یک تصویر از بنای شاخص آن کشور ارائه شده است. این نشان می‌دهد، که معماری می‌تواند تصویری ماندگار را در ذهن کودکان ایجاد نماید. همچنین یکی از ضعف‌های این کتاب عدم تأثیر گذاری معماری ایران بر روی این کشورها می‌باشد. با اینکه در بخش‌هایی از کتب اشاره شده که بخش اعظمی از همسایگان ایران زمانی در قلمرو ایران قرار داشتند. اما با این وجود اشاره‌ای به موضوع تأثیر پذیری معماری این کشورها از معماری ایران نشده است.

تصویر بیست و سه: مسجد ایاصوفیه ترکیه، مسجد آبی افغانستان، شهر تاریخی نمرود در موصل عراق (مطالعات اجتماعی پایه پنجم)

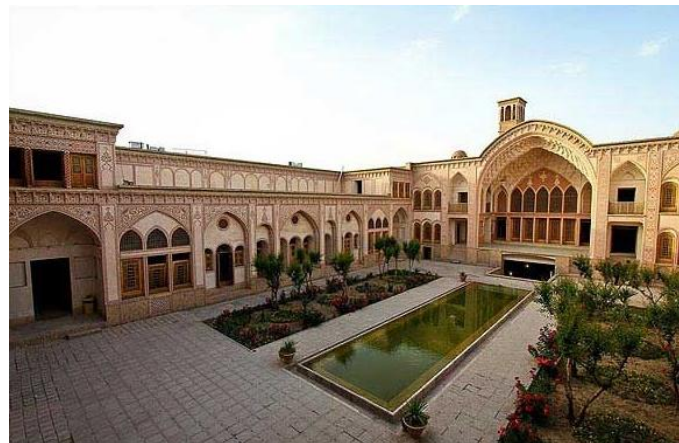
تصویر بیست و چهار: تصویری از پاکستان، ارمنستان (مطالعات اجتماعی پایه پنجم ص ۶۰ و ۶۳)

ن) فضاهای داخلی خانه:

در جهت معرفی معماری داخلی از تصاویر گرافیکی و نقاشی و گاه‌ا نمای واقعی استفاده شده است. همگی این تصاویر گویای زندگی ایرانیان نمی‌باشد. تصویرگران می‌توانستند با معرفی معماری مشخصی از ایران به عنوان مثال خانه‌های کاشان و عناصر تشکیل دهنده این خانه‌ها ابتدا به فرهنگ و تمدن قدیم اشاره و با توجه به معماری آن زمان به بهترین نحوه معماری دوره قاجاریه و اوج هنر معماری داخلی اشاره نمایند.

تصویر بیست و پنج: نمونه ای از تصاویر موجود در کتاب (مطالعات اجتماعی پایه سوم ص ۳۷ و ۴۰)

تصویر بیست و شش: تصویری مناسب از فضاهای مرکزی خانه (خانه بروجردی ها- دوره قاجاریه) نگارنده

ی) مصاحبه با تصویرگران:

در بخشی از پژوهش فوق مصاحبه ای با تصویرگران کتب جدید مطالعات اجتماعی انجام شد. هر کتاب بطور متوسط دارای چهار تصویرگر می‌باشد. نکته قابل توجه در تصویرگران کتب جدید آن است که بیشتر این افراد فارغ التحصیل از دانشگاه تهران و یا دانشگاه‌های شاخص هستند و تمامی آنها در رشته گرافیک، تصویرسازی، ارتباط تصویری و نقاشی فارغ التحصیل شده‌اند. از جمله این افراد همچون آقای حسین آسینوند، که از گذشته در تصویرگری در حوزه کودک و نوجوان فعال بوده است. آقای محمد رضا دوست محمدی جوان و کارشناس ارشد ارتباط تصویری و عضو هیأت علمی هنرهای زیبا می‌باشد و ایشان داور جشنواره های معتبری بوده‌اند. آقای مرتضی یزدانی نقاش جوان و فارغ التحصیل از دانشگاه تهران است. خانم نسیم بهاری متولد ۱۳۶۶ در رشته گرافیک تحصیل نموده است و افراد بسیاری که در بخش های مختلف توین کتب جدید فعالیت دارند. یک نکته ویژه‌ای که در مصاحبه مشاهده شد برخلاف تصویرگران کتابهای قدیمی این مقطع، نگاه متفاوت تصویرگران جوان به مقوله آموزش است. آنها اعتقاد به آموزش تصویری دارند و از رنگ های متنوع در تصاویر استفاده می کنند. ناگفته نماند با پیشرفت صنعت چاپ نیز این امر تسریع شده است. اما نکته ای که باید به آن بپردازیم عدم بکارگیری متخصصی در حوزه مطالب معماری در تدوین این کتب می باشد. با اینکه بخش مهمی از کتب را معماری در بر گرفته، ولی به امر توجهی نشده است.

۶- نتیجه گیری:

در راستای پژوهش میدانی از طریق مطالعات اسناد مرتبط و مصاحبه با تدوین‌گران کتب درسی نتایج این تحقیق در چند بخش ارائه می‌گردد.

- آموزش معماری کودکان در آینده یکی از مهمترین و اصلی ترین برنامه های همه دولت‌هاست. گسترش دانش و آگاهی کودکان، نگاه متفاوت آنها به مقوله هنر و معماری زمینه بسیار بستری برای توسعه جامعه می‌باشد، که با برنامه ای درست و منطقی و با ارائه کتابهای صحیح می‌توان به این امر کمک شایانی نمود.
- هشدار به مقوله عدم توجه به حفظ و نگهداری از میراث گذشتگان که متأسفانه در کتب درسی دانش‌آموزان به مورد توجه چندانی نشده است.
- پژوهش انجام شده مدل‌های امروزی آموزش معماری به کودکان را برای چالش های آینده مناسب نمی‌داند.
- تدارک آینده از طریق ایجاد آموزش معماری و همین طور مقاومت در برابر فراموشی ارزش ها و اعتبار تاریخ معماری امری ضروری است و لازم است در کتب درسی مقطع ابتدایی به سبک های معماری و ترتیب ادوار تایخ معماری توجه بیشتری شود.
- استفاده از «علم و تکنولوژی» و «نوآوری و تغییر» در روش آموزش معماری به کودکان همیشه سبب توسعه می‌گردد.
- در تدوین کتب آموزشی در مقطع ابتدایی باید به «تغییر مقتضیات سیاسی، اجتماعی و اقتصادی» و «واقعیت‌های فرهنگی و توجه به معماری گذشته و نگاه به آینده معماری» توجه شود.
- استفاده از روش‌های آموزش غیر مستقیم به کودکان همچون بازدید از آثار تاریخی، مراجعه به موزه‌ها و اهمیت دادن به مطالعه بیشتر امری ضروری است.

- معرفی همه شهرهای تاریخی کشور، احترام به آثار تاریخی و همچنین جدا شدن از نظام آموزش هماهنگ برای کل کشور بدلیل وجود گستردگی فلات ایران و وجود فرهنگهای مختلف و ارائه نظام فدرالی برای آموزش کشور یکی از راه های مناسب برای پرورش خلاقیت بیشتر دانش آموزان در حوزه معماری و در جای جای ایران می باشد.

در بررسی های بعمل آمده از کتب درسی و همچنین استفاده از تصاویر معماری در کتابی همچون مطالعات اجتماعی که وظیفه بسیار خطیری در شناخت کودکان از محیط پیرامونشان بر عهده دارد ضرورتی است. همچنین لازم است کودکان را از دوره ابتدایی به هنر و معماری نزدیک نماییم. بحث خلاقیت کودک در این دوران پرورش و رشد کودکان از سنین پایین آغاز می شود. کودکان با آموزش هنر و معماری می توانند راه خود را برای ادامه زندگی و تحصیل بهتر پیدا کنند. درست است که همه کودکان ما هنرمند نمی شوند، اما چه بخواهیم و نخواهیم در همه فرهنگ ها و جوامع مقوله ای به نام تمدن اهمیت داده می شود. با توجه به پیشینه بسیار روشن ایران در معماری و ارتباط معماری با تعاملات اجتماعی بسیار پسندیده است که از کتابهای مقطع ابتدایی بحث شناخت کودکان را از فرهنگ گذشته گان بازگو کنیم و اینکه به آنها آموزش بدهیم چطور به هنر و معماری احترام بگذارند و بدین سان از فرهنگ معماری محافظت نمایند. نتیجه بررسی های این موضوع را نشان می دهد که با اینکه تغییرات در کتب آموزش و پرورش در سال ۱۳۸۹ بسیار گسترده بوده است ولی بسیار مواردی است که از قلم افتاده و به آنها اشاره ای نشده است. به نمونه ای از کمبودها در کتب درسی مطالعات اجتماعی در پژوهش فوق اشاره شد. امید است مسئولین محترم جهت رفع نقص و کمبودها تدابیری بیاندیشند.

منابع و مآخذ:

۱. ابوذری، محمد، ۱۳۸۰. آشنایی با میراث فرهنگی هنری ایران، سازمان پژوهش فرهنگی، تهران.
۲. پیرنیا، محمد کریم، ۱۳۸۳. سبک شناسی معماری ایرانی، نشر معمار، تهران.
۳. قبادیان، وحید، ۱۳۹۳. بررسی اقلیمی ابنیه سنتی ایران، دانشگاه تهران، چاپ نهم، تهران.
۴. گودالیوس، ایوان و پگ اسپیرز، ۱۳۹۰، رویکردهای معاصر در آموزش هنر، فرشته صاحب قلم، نشر نظر، تهران.
۵. هیلن براند، ر، ۱۳۸۳. معماری اسلامی، ترجمه باقر آیت الله زاده شیرازی، تهران، انتشارات روزنه.
۶. کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه سوم، چهارم، پنجم و ششم مقطع ابتدایی، ۱۳۹۰، دفتر نشر و توزیع مواد آموزشی وزارت آموزش و پرورش، تهران.
۷. عظمتی، حمیدرضا، ۱۳۸۶. "اصول طراحی پارک های شهری مبتنی بر ارتقاء خلاقیت کودکان" رساله دکترا، تهران، دانشگاه علم و صنعت ایران.
۸. مصاحبه با تصویرگران کتب درسی مطالعات اجتماعی مقطع ابتدایی، نگارنده به تاریخ ۱۳۹۶/۰۵/۱۸.